

บทที่ 1

ความหมายและที่มาของนิราศ

วัตถุประสงค์

ให้ทราบความหมายของนิราศและที่มาหรือมูลเหตุซึ่งเกิดของการแต่งนิราศ

1.1 ความหมายของนิราศ

คำว่า นิราศ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน¹ อธิบายความหมายไว้ว่า

- นิราศ 1 ก. ไปจาก, ระบุที่, ปรากฏจาก
น. เรื่องราวที่พรรณนาถึงการจากถิ่นหรือจากที่อยู่ไปในที่ต่าง ๆ เป็นคัน มักแต่งเป็นกลอนหรือโคลง เช่น นิราศนรินทร์ นิราศเมืองแกลง. (ส.)

นิราศ 2 ก. ปรากฏจากความหวัง, ไม่มีความต้องการ, หมกมุ่น, เฉยอยู่. (ส.; ป. นิราศ).

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.)² ทรงให้คำอธิบายเรื่อง "นิราศ" ไว้ว่า

"ถ้าลองถามผู้รู้ภาษาบาลีหรือสันสกฤตว่า นิราศมาจากคำไหน แปลว่าอะไร เขาก็จะตอบว่านิราศมาจาก นีร แลอาศา แปลว่า ไม่มีอาศา หรือไม่มีหวัง คำแปลเช่นนี้ผู้เขียนไม่วางใจว่าถูก เพราะศัพท์แปลว่าไม่มีหวังหรือไม่มีอาศา ไม่เห็นน่าจะใช้เป็นชื่อหนังสือพรรณนาความว่างเมื่อยได้วัยประการใดเลย

¹พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 443.

²กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "นิราศ" ผสมผสาน ชุดที่ 2 (พระนคร : เขษมบรรณกิจ, 2503), หน้า 7-8.

ถ้าจะพูดศาสนาของเรา อาสาหรือความหวังเป็นเครื่องร้อน เป็นของไม่ดี ไม่มีอาสาก็คือตัดเครื่องร้อนได้ ซึ่งย่อมเป็นความสุข คาดาในภาษาสันสกฤตมีว่า อาสาหิ ปรมิ ทุกขํ ไนราศย์ ปรมิ สุขํ แปลว่า ความหวังเป็นทุกข์ยิ่งปราศจากความหวังเป็นสุขยิ่ง

ในภาษามาลีมีทิวอย่างในวิสุทธิชาตกว่า นิราสนุติ ปุทุก ทาราหิตี นิราสจิตุคฺความว่า นิราสจิต คือจิตที่ปราศจากเมียบัว โดยไม่มีเค็ดร้อนถึงวอด หมายความว่าตัดขาดได้ในเวลากำหนด ไม่ใช่คร่ำครวญในคราวปราศอย่างหนังสือนิราศของเรา เป็นการทรงกันขำกันอยู่ณะนี้

ก็เมื่อนิราศมีความว่า ถ้าตัดความร้อนได้ ย่อมเป็นทางดีในทางศาสนา แต่เราเอามาใช้เป็นชื่อหนังสือที่คร่ำครวญถึงเมียบัวอันเต็มไปด้วยความร้อนไซ้ ก็ดูไม่เข้ากันเลย เหตุฉะนี้ จึงไม่น่าเชื่อว่า คำว่า นิราศ ซึ่งเป็นชื่อหนังสือชนิดหนึ่งของเรานั้น จะมาจากคำที่แปลว่า ไม่มีอาสาหรือถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ของทรงกันขำไม่ควรเชื่อว่ามาจากกัน สีคำจะมาจากสีขาวไม่ได้

ที่กล่าวนี้ น่าจะเอาเป็นยุติได้ว่า หนังสือนิราศไม่ได้แปลว่า หนังสือไม่มี ความหวัง (ไม่มีอาสา)..."

นอกจากนี้ น.ม.ส. ยังได้ทรงกล่าวถึงรูปศัพท์ "นิราศ" ว่า น่าจะมาจากคำว่า นีร (ไม่มี) แล้วเปลี่ยนสระให้ยาวขึ้นและมีการเติม ศ เข้าลิดิต เช่นเดียวกับคำว่า สีลา เป็น สีลาศ นีร คือ ไม่มี ในที่นี้หมายความว่า ไม่มีเมียบ เพราะบทนิราศเป็นบทที่วิคร่ำครวญถึงผู้หญิง เมื่อไม่มีนางจึงต้องครวญ¹

เทือก ฤสุมา ๗ อมุขยา² ใค้อธิบายความหมายของนิราศไว้เป็น 2 นัย คือ

¹น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ), "ปารุกดาเรื่อง นิราศนรินทร์", มสมณสถาน, รวบรวมโดย ส. จุคมศรี (พระนคร : เขมมบรรณกิจ, 2504), หน้า 87.

²เทือก ฤสุมา ๗ อมุขยา, "นิราศร้างห่างเหินท่า", สีลาภา (ชุมนุมภาษาไทยของคุรุสภา, มกราคม 2514), หน้า 49.

1. มาจากศัพท์ "นิ" หรือ "นिर" ซึ่งเป็นอุปสรรคนำหน้าคำอื่น แปลว่า "ไม่มี" เช่น ในศัพท์ว่า "นिरันตราย" แปลว่า "ไม่มีอันตราย" "นिरเทศ" (ใช้เนรเทศ) แปลว่า "ไม่มีที่อยู่ ให้ออกไปเสียจากถิ่นที่อยู่" แล้วจึงพหูศัพท์ "นिर" คือ ทำให้เป็นเสียงยาวเป็น "นिरา" สำหรับใช้ในคำประพันธ์เป็นกริยา เช่น "เรียนนिरาเรียนสาย สวาหสร้อย" แปลว่า "ไปจาก" เมื่อใช้เป็นนามว่า "นिरาส" ก็หมายความว่า "การพลัดพรากจากไป ไม่มีที่อยู่เป็นประจำ" คำ "นिरาส" บางทีก็อ้างว่าเป็น "ศ" เข้าลึกลึทำนองคำอื่นที่ลงท้ายด้วย "ศ"

2. มาจากศัพท์ "นिर" แปลว่า "ไม่มี" บวกกับ "อาสา" แปลว่า "ความหวัง" ถ้าเป็นศัพท์ "นिरาส" (สันสกฤตใช้ นिरาส) แปลว่า "หมดหวัง ปราศจากความต้องการหรือหมดคอยาก" (นिर + อาสย)

เมื่อพิจารณาจากความหมายทั้งสองนัยแล้ว จะเห็นว่าเข้าที่ทั้งสองประการ แต่ประการที่หนึ่งดูจะเข้าที่กว่า เพราะคำว่า "นिरาส" เมื่อมาใช้แก่งเป็นทำนองประพันธ์กึ่งที่ทำกันมาแล้ว ก็หมายความว่าไปในทางที่ผู้แก่งก้องจากเคสตามบ้านเรือน เดินทางไปทุกราย เช่น นिरาสเมืองแกลง นिरาสลอนคอน และที่ใช้เป็นกริยา เช่น "คุจับก็มีนिरาสคู่" ก็มี ส่วนความหมายประการที่สองถึงถึงความหมดหวัง ความคร่ำครวญปริเวทนาการในการที่จะก้องจากคู่รักใคร่ไป ดูก็เข้าความเหมือนกัน แต่ยังไม่เข้าที่เหมือนประการที่หนึ่ง ฉะนั้น น่าจะหมายความอย่างในประการที่หนึ่งมากกว่า

เปลื้อง ๗ นคร¹ ใ้ให้ความหมายของคำว่า "นिरาส" ไว้ในหัวข้อ "ศิลปะแห่งนिरาส" ว่า

"นिरาส คือ การแสดงความอาลัยความผูกพันต่อคนรักที่ถูกทอดทิ้งไว้ข้างหลัง กวีแสดงออกซึ่งความรักความอาลัยนี้เป็นด้วยคำ และบันทึกไว้เป็นตัวอักษร บางท่านก็ใช้โคลง บางท่านก็ใช้กลอน เป็นเรื่องแสดงออกซึ่งความรู้สึก ซึ่งมีอยู่อย่างรุนแรง ทั้งนี้แล้วแต่ความถนัด ศรีปราชญ์นักทางโคลงกลอน จึงใช้โคลงกลอน เมื่อเขาต้องจากนางที่รัก

¹ เปลื้อง ๗ นคร, "วรรณคดีวิจักษณ์", นिरาส 25 เรื่อง และวรรณคดีวิจักษณ์ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520) หน้า 9-10.

ซึ่งเขาจำต้องละไว้ข้างหลัง สุนทรภูษักรลอนเมื่อจะต้อจากที่อยู่ หรือเมื่อจะต้อจากคนรัก"
 คำว่า นิรา นิราศ หรือคำที่กร่อนเหลือเพียงสั้น ๆ ว่า ราศ มีปรากฏ
 อยู่ในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว กวีใช้คำเหล่านี้ในความหมายว่า จาก พลัดพราก
 ตัวอย่างเช่น

"อุจจกนอย <u>นิราศ</u> นม	จะทนทุกขรคมแคใหม่"
"ชื่อ <u>เชษฐ</u> ชายชาลีกัณฑ์	ทุกชนี่แน่นหนา <u>กว่า</u> <u>นิราศ</u> เมือง"
	(มหาชาคิคำหลวง กัณฑ์มหัศจรรย์)
สงสารสุด <u>แก้</u> ฟ้า	อินทรจงน
<u>นิราศ</u> สัทวชน	กว่าได้
จักรีร่าบุบล	บ่าราศ นุชนี่
เป็นกันโหลงหือให้	โลกแจ้งใจจะนิง
	(โคลงนิราศทริภุชชัย)

คำแปล¹

ความนำสงสารของกวี (ที่ต้อเกิดทางจากไป) ทำให้แม้พระอินทรก็ต้อ
 ฉงนสนเหต้อใจ ผู้เขียนจำต้อจากหมู่คนสัทวี่ทั้งหลายไป ไม่รู้ว่าเมื่อใดจะโค้พบกันอีก
 จะโค้เขียนข้อความในการที่ต้อจากนางให้เป็นโคลงไว้เพื่อให้โลกโค้รับรู้ความคิกถึง
 จากใจของเขาที่มีต้อนาง

เขียน <u>นิราศ</u> รอน	ไฟทาม
อุบมีเคยแล	รยกฟ้า
ศรีมาสำโรงงาม	อายแก่ ฟ้าแม่
ถนคคสำโรงเจ้าถ่า	ออกโรง
	(ก่าสรวลโคลงกัน)

¹ รัตนฤทัย สัจจพันธุ์, "นิราศคำโคลง : การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับ
 นิราศชนิดอื่น", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 2516, หน้า 12.

คำแปล¹

เมื่อเขาจากมาก็ร้อนรนด้วยไฟแห่งกาม คือ ความรักอันเกิดจากความใคร่
 ความปรารถนา ก็อะไรไม่คลอกปรุโปร่งเลย ใค้แก่แห่งหน้าชั้นดูฟ้า ศรี(คือตัวเขา)
 เมื่อมาถึงตำบลสำโรง ก็ทวนนึกถึงอาการที่ภรรยาของเขาอายุ เมื่อเวลาคอยออกร่วม
 โรงพิธีเมื่อวันแต่งงาน (สำ = ร่วม สำโรงเอาไปเปรียบกับวันร่วมพิธีแต่งงาน)

<u>แคว้นนิราศแก้ว</u>	โกธนาน
ฟ้าเพ็ญกรรชิตหมอง	หม่นเศร้า
ร่าเพอयर่าพาธาร	ไหลหลัง
สรวรคอนันคร้อนเร้า	ช่วยตรอม
<u>นิราศร้าง</u>	แรมสมร
สุริยศศิกายคอม	อยู่ไค้
วเนวนาคร	ในโลก น้ินา
<u>จำนิราศให้</u>	ห่างแค
	(ทวาทศมาส)

คำแปล²

ตั้งแต่ที่จากนางมาไกล ห้องฟ้าส่งเสียงกึกก้อง ฟังแล้วทำให้หม่นหมอง
 เศร้าสร้อย อดร่าเพยพิศพาเอาสายฝนตกลงมา แม้สรวรคก็ร้อนเร้าไม่มีที่สิ้นสุด
 เหมือนจะช่วยโสรกเศร้าไปกับเขาค้วย

การที่ต้องละทิ้งนางมา พระอาทิตย์และพระจันทร์ข้างกระไร เฉยเมย
 ฤคายอยู่ไค้ ทำให้เขารู้สึกอ้างว้างเหมือนตกอยู่ในป่าเปลี่ยวในโลกนี้ เขาจำใจต้อง
 จากนางมา ทำให้หัวใจของเขาปราศจากความสุข

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-15.

ศรีธนียุทธราชสร้าง	บรมสมร
ศรีอุสาจยวโลก	คธาสนกแก้ว
เทวานราชจร	จำจาก
ยงจงพร้านาวนองแก้ว	คอบคิน
	(ทวาทศมาส)

คำแปล

พระอนิรุทธต้องพรากรจากนางไป นางอุสาต้องพลัดพรากรจากพระอนิรุทธ เทวคาทำให้ทั้งสองต้องจำพรากรจากกัน แต่พระอนิรุทธก็ยังได้กลับคืนมาครอบครองนาง อุสาทั้งเดิม

ส่วนการใช้คำว่า นิราศ เพื่อเป็นชื่อเรียกหนังสือที่กวีแสดงความอาลัย ความผูกพันต่อคนรักที่จากมานั้น เพิ่งจะกระทำกันในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้ง ๆ ที่เรารู้จักหนังสือประเภทนิราศนี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา หนังสือรุ่นแรก ๆ ที่ไม่ใคร่ใช้ชื่อว่า "นิราศ" ได้แก่ ทวาทศมาส โคลงทริภุชชัย (ต่อมาเรียกโคลงนิราศทริภุชชัย) ก่าสรวลโคลงกัน (ก่าสรวลศรีปราชญ์) และราชาพิลาปคำฉันท (ชื่อใหม่ว่า นิราศศีกา) เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า "ก่าสรวล" และ "พิลาป" มีความหมายอย่างเดียวกันว่า การร้องไห้คร่ำครวญรำพัน

จากหลักฐานที่มีอยู่ ปรากฏว่า กวีเรียกชื่อบทประพันธ์ท่านองนี้ว่า นิราศ เป็นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณ พ.ศ. 2330¹ ใน โคลงนิราศความเสด็จพิลาปวันนอย ซึ่งพระยาครังเป็นผู้นิพนธ์ขึ้น และใน โคลงนิราศไปแม่แก้วนอย ผู้แต่งใช้ชื่อว่า "ศิษย์ศรีปราชญ์" แต่ในเวลาใกล้เคียงกัน ปรากฏว่า กวีทั้งสองท่านเรียกกวีนิพนธ์ของท่านว่า "นิราศ" หลังจากนั้นก็มี การระบุชื่อคำประพันธ์ชนิดนี้ว่า นิราศ ในโคลงนิราศเรื่องอื่น ๆ เช่น นิราศพระยาครัง นิราศนรินทร์ เป็นต้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

สรุป การเรียกชื่อหนังสือว่า "นิราศ" น่าจะเอามาจากคำกริยาที่เราใช้กันมาแต่เดิม ในความหมายว่า จาก เมื่อใช้เป็นคำนามก็หมายถึง การจาก ซึ่งอาจจะเป็นการจากถิ่นฐานที่อยู่เดิม หรือการจากนางผู้เป็นที่รักก็ได้

1.2 ที่มาของนิราศ

วรรณกรรมนิราศ เป็นวรรณกรรมที่ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ความในใจ ความประทับใจของกวีที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นในระหว่างการเดินทาง ดังนั้นมูลเหตุกึ่งเดิมของการแต่งนิราศจึงน่าจะมาจากการเดินทางนั่นเอง สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ¹ ทรงอธิบายถึงตำนานนิราศไว้ดังนี้

"หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ เป็นบทกลอนแต่งเวลาไปทางไกล มูลเหตุที่เกิดหนังสือชนิดนี้ขึ้น สันนิษฐานว่า คงเป็นเพราะเวลาเดินทางที่มักต้องไปเรื่อยหลาย ๆ วัน มีเวลาว่างมาด ไค้แต่นั่ง ๆ นอน ๆ ไปจนเกิดเบื่อ ก็ต้องคิดหาอะไรทำแก้รำคาญผู้สันพักในทางวรรณคดี จึงแก้รำคาญโดยกระบวนคิดแต่งบทกลอน บทกลอนแต่งในเวลาเดินทางเช่นนั้น ก็เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาว่าด้วยสิ่งซึ่งได้พบเห็นในระยะทางประกอบกับอารมณ์ของตน เช่น ครัวตุ๊กถึงคู่รัก ซึ่งคงพรากห่างไว้ทางบ้านเรือน เป็นต้น กระบวนความในหนังสือนิราศ จึงเป็นท่านของอย่างว่าทั้งนั้น ชอบแต่งกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ที่เรียกชื่อว่าหนังสือนิราศ ดูเหมือนจะบัญญัติขึ้นในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้"

สรุป นิราศในยุคแรก ๆ จะเป็นบทกลอนที่แต่งเพื่อฆ่าเวลาในการเดินทางจากบ้านไปไกล ๆ เมื่อกวีเดินทางผ่านที่ใด ได้พบเห็นสิ่งใดก็มักจะโยงความรู้สึกและอารมณ์ของตนเข้ากับสิ่งนั้น และเป็นการมีงเชื้อที่ชื่อของคำมด หนุ้บ้าน คันไม้ คอกไม้ ชื่อพันธุ์สัตว์ต่าง ๆ ของไทยมักจะมี ความหมายที่รู้งใจให้กวีจินตนาการได้มาก การพรรณนาคร่ำครวญถึงความรักและผู้หญิงที่กวีจากมา จึงเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้

¹สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2518) หน้า 72.

แนวคำถาม

1. คำว่า "นิราศ" เป็นชื่อของอะไร มีความหมายว่าอย่างไร
2. นิราศมีที่มาอย่างไร จงอธิบายให้เหตุผลประกอบ